

Kongo, een voorgeschiedenis

Lucas Catherine

Epo, Berchem, 2017

Lucas Catherine provides us with a brief history of pre-colonial Congo through a collection of tales and anecdotes from eight protagonists, all Belgians with the exception of Joseph Conrad, the writer, and Stanley, the journalist who once presumed he'd found Livingstone in the middle of the Congolese nowhere. The book's bottom line is that even before colonialism extended its reach, the soon-to-be colonised countries had histories, narratives that are seldom related. Through the observations and writings of early, pre-colonialist visitors, we become aware of the justifications behind the expansion of influence, how Congo was won, first for King Leopold II, and then the Belgian state. We also get a whiff of the local flavours, descriptions of culture and nature, and have to conclude together with the author that the capitalistic and paternalistic system (the latter coming with the missionaries and official administration) quickly led to the development of a system of racial exploitation. Catherine is quite adamant in his statements, but draws from a wealth of written sources to prove his point. An interesting read!

Voor Henry Morton Stanley in opdracht van Leopold II de Kongostroom afvoer, is er in Kongo volstrekt niets gebeurd. Zo lijkt het. Zo lijkt het meestal: wat de blanke mens niet 'ontdekt' heeft, bestaat noch bestond. Heeft geen geschiedenis. Zo ook met Kongo. Wie van jullie – behalve dan geïnteresseerde geschiedkundigen – weet, of denkt te weten wat er 'daar' was voor Stanley? Kongo was een witte, zeg maar blinde, vlek op de kaart, temidden van een voor de rest heel donker continent. Leverde enkel witte pagina's in de geschiedenisboeken. Nu, ook het geschreven woord vervalst de geschiedenis. Tenminste dit is de stelling van Ben Okri (zoals verwoord in een Knack Focus interview van 2 jaar terug). We lijken er, volgens hem, immers van uit te gaan dat alleen wat neergeschreven is, ook daadwerkelijk gebeurd is – en omgekeerd: als het niet uitgeschreven is, is het niet gebeurd. 'Zo kom je voortdurend bij het westen uit, met zijn geschreven cultuur die teruggaat tot de Grieken. Maar uiteraard hebben ook regio's met een grote orale traditie een geschiedenis. Zelfs binnen geschreven culturen is er heel veel ongeschreven geschiedenis. We weten alles (nu ja,...) over onze koningen, maar amper iets over de mensen die de kathedralen en paleizen gebouwd hebben'. Catherine volgt die visie volledig. Op p. 185 geeft hij aan hoe de koloniale ambtenaren orale tradities optekenden, maar die niet echt voor 'vol', maar zelfs eerder als tendentius, aanzagen.

Het was daar stil dus, daar in Kongo, tot Stanley met de zin "Dr. Livingstone, I presume?" die stilte doorbrak. Zo werkt kolonialisme: beroof de oorspronkelijke bevolking niet alleen van haar grondstoffen en haar zelfstandigheid, maar roof ook haar geschiedenis. Laat het jaar nul in gaan op het moment dat wij westerlingen het land, de regio ontdekken, en van zijn sluier verlossen: spot uit, licht aan! Uiteraard heeft het gebied wat wij als Kongo leerden kennen een pre-koloniale geschiedenis. En die doet Lucas Catherine ons aan de hand in dit boek.

Catherine is gekend voor zijn sterk uitgesproken, allerindividueelste meningen. Hij schuwt dikwijls de polemiek niet. Maar als je doorheen het soms provocerend taalgebruik heen kijkt, ontdek je een gedreven auteur. Betrokken bij zijn onderwerp(en), ook al heeft hij een gekleurde mening. Bovendien schrijft hij dikwijls vanuit het gevoel, vanuit de emotie, maar ook vanuit het persoonlijk-doorleefde. Bij Catherine geen citaten uit gortdroge teksten, maar eerder *l'histoire vécue*. Hij weet ook hoe de lezer gelijk bij zijn schrijfsels te betrekken. Geef toe: het eerste hoofdstuk heeft als titel: 1958. Kaas en negerinnentetten. Kongo ?! *Here we come* !

Volgens de uitgever (https://www.epo.be/uitgeverij/boekinfo_boek.php?isbn=9789462670907), is dit 'het verhaal van toen het land Congo nog gewoon Kongo, met hoofdletter K, heette. Het brengt een relaas uit een periode toen men nog geloofde dat kolonisatie vooruitgang betekende, en blanken nog een heel andere kijk op zwarten hadden'. Kolonisatie draaide om grondstoffen, maar ook om het bijbrengen van arbeidsethiek aan de 'luie' zwarten, om kerstening ook (zwarten waren goddelozen, vandaar). Wij brachten een 'ontwikkelingsmodel'. Het boek heeft 'hoofdrollen weggelegd voor een aantal Brusselaars. Voor Albert Thys, de man die 33 koloniale compagnies stichtte [en naar wie Thysville of Thysstad, het huidige Mbanza-Ngungu genoemd is – mijn toevoeging], Joseph Conrad naar *The Heart of Darkness* haalde, en de eerste spoorweg in Kongo aanlegde'. Rollen ook voor 'burgemeester Karel Buls, die Thys zijn spoorweg mee inhuldigde. Voor journalist Camille Verhé van Het Laatste Nieuws [toen, in de late jaren 1800 dé Vlaamse kwaliteitskrant – sic], die in diens kielzog meereisde. Maar er is ook een zekere Marguerite [Gachet, een aangetrouwde tante van Conrad] waarop zowel Conrad als Buls verliefd zijn. Plus, niet [te] vergeten: Pieter van den Broecke, die al in 1608 (!) naar Kongo reisde en schreef over zijn ontmoetingen met mens (over de zus van de koning van Kongo: 'ontbood mij om bij haar te slapen') en dier (over gorilla's: kunnen niet spreken, lopen naakt'). Tot slot is er nog een geradicaliseerde bourgeois, Maurice Calmeyn, een van de eerste radicale critici van de Kongo-Vrijstaat. En Stanley, vraagt u? Hij krijgt een bijrol. Voor een sensatiejournalist en koloniale held volstaat dit'. Tot zover EPO, en Lucas Catherine in een kort bestek.

Catherine hangt zijn geschiedschrijving in dit boek op aan, weliswaar goed-gedocumenteerde, anekdotes en citaten die de lectuur verlevendigen. Hij put hiervoor uit zijn eigen uitgebreide archief. Doorheen het boek krijgen we talloze foto's, afbeeldingen en kaarten te zien die het verhaal sterk verlevendigen. Je beleeft en gluurt mee. Maar je krijgt ook een heleboel weetjes mee: de oorsprong van het woord 'Angola', iemand? Gaat terug op Angoy, de naam van een 'onafhankelijke' (sic) koning; of waar het woord Zaïre van-

daan komt... De Gentenaars onder de lezers zullen zeker de verwijzing naar de gebroeders Van de Velde (de straat!) en hun standbeeld in het citadelpark (het 'moorke') kunnen smaken (p. 39). En de Brusselaars zullen zich volledig terugvinden in de beschrijving van wie waar woonde, of kantoor hield (in de buurt van het Koningsplein, met de Naamsestraat, de Brederodestraat... wel grappig dat die koloniale verhalen later hun verlengstuk kregen toen daar het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking ooit kwam huizen. Vind ik dan zelf weer grappig.). Wel pech dat die informatie dikwijls in voetnoten verborgen zit, die dan soms ook nog eens over 2 pagina's gespreid staan. Vind ik hatelijk. Breekt de *flow* van de lezing. Wie bedenkt zo iets, vraag ik mij dan af? En ook: de taal kon hier en daar zuiverder: '... moest hij de lokale gezagsdragers, in zijn (!) taal *alcayer*,... (p.21)'; '.. als basis gebruikte hij de handelspaden die bestaan...(werkwoordtijden; p. 39)';... Maar bon. De afwisseling van geschiedschrijving en citaten allerhande leest dan wel weer aangenaam weg. En verraadt een gedegen documenten- en documentaire basis (ook al zou er hier en daar wat kritischer mogen omgesprongen worden met die citaten: wat zijn bijvoorbeeld de ananabomen waarvan sprake op p. 45 – ken ik niet: ananasplanten worden amper 50 cm hoog).

De aanzet ligt in 1958, met de kleine Catherine die chromo's verzamelt. Het is ook het jaar van de wereldtentoonstelling. Los van de prentjes maakt hij vlug de sprong naar de 'echte', maar grotendeels onderbelichte en onbekende geschiedenis van Kongo. En neemt hij zich voor om de geschiedenis te herschrijven. Die van de vroege kolonisatie en de ontsluiting van Congo. Catherine doet dat (letterlijk en figuurlijk) aan de hand van acht ooggetuigen (zie hierboven, en p. 10 in het boek). Hiermee wil hij niet alleen die vroege Congolese geschiedenis onder de aandacht brengen, maar ook een aantal vergeten Belgische figuren 'een rechtmatige plaats geven'. Enter de al eerder voornoemde Pieter van den Broecke, en Hamad bin Mohammed al Murjebi (die we kennen als Tippo Tip) die de 'expeditie van Stanley organiseerde, caterde en militair beschermde'. Maar ook de genoemden Buls en Conrad die rond Marguerite Gachet, die tante, die in Brussel geboren was, maar met een Pool getrouwd, en een vriendin was van de echtgenote van Albert Thys, de man die de eerste spoorweg tussen Matadi en Leopoldville had aangelegd, circelden. Gachet en Thys woonden op een steenworp van elkaar, de ene in de Veydtstraat, de andere aan de Charleroiesteenweg en dat scheidt een band (deze details werden overgenomen uit een interview met Catherine, maar staan hier ook in een.. voetnoot).

Het boek leest niet alleen als een avontuurlijk jongensverhaal; het geeft ook aan hoe we evolueerden van een tijd en houding waar er geen sprake was van racisme (van den Broecke), tot een tijdperk (het kolonialisme) waar racisme wél hoogtij vierde. Het liet immers toe om de plunderingen te verantwoorden van onze superieure beschaving (sic, p. 11) – de vraag is hier natuurlijk of racisme zo bewust werd 'uitgevonden' om 'ons' gedrag ginder in de kolonie te verantwoorden? Catherine provoceert graag, ik zei het al. Maar journalist Calmeyn stelde alvast een pertinente vraag hieromtrent: 'de kwestie is niet of onze morele principes superieur zijn aan die van de inboorlingen, waar wel of ze op een betere manier gaan leven als ze onze principes aannemen (p. 13)'.

Beginnen doen we onze geschiedkundige tocht in 1608. Met Pieter van den Broecke, die trouwens geen onbekende *nobody* was, geportretteerd als hij werd door Frans Hals (afbeelding op p. 17 à l'appui). In het deel over Pieter van den Broecke krijgen we talloze citaten die de *couleur locale* prachtig in de verf zet; beschrijvingen van dieren en de lokale mensen geven een idee van hoe hij die omgeving percipieerde, met het kleurrijke woordgebruik van die tijd. Nadien maken we sprong naar 1887. *Stanley time!* Ook al is het duidelijk dat de auteur niet erg veel met hem op heeft. Dat hij maar een sensatiejournalist was wisten we al. Dat hij zijn 'avonturen' in de Kongo wat aandikte, en dikwijls op zoek ging naar stunts, krijgen we rijkelijk gedocumenteerd te lezen. Ook 'waren zijn expedities niet altijd een groot succes, behalve dan in de kranten waarvoor hij schreef'. Terwijl tenminste Al Murjebi – ooit een bondgenoot van Stanley vond dat 'Niemand kan in wat hij zegt leugen van waarheid onderscheiden (p. 57)'. Aardig om zien is dat er in die tijd al druk gereisd werd in Centraal-Afrika; ook had men er al redelijk moderne en alvast goed werkende communicatiesystemen die toelieten dat Stanley zijn verslagen kon doorsturen naar het noorden. Niet slecht dus voor een regio die niet bestond. Met zijn kritische houding ten overstaan van Stanley staat Catherine alvast niet alleen: Richard Burton (de explorerator-schrijver, niet de acteur) en de Belg Jean-Luc Vellut lusten hem af en toe ook wel rauw ... En laat die laatste ook wel zijn ideeën hebben over Leopold II. En laat Catherine ons ook wel een en ander weten over deze laatste via zijn Stanleyverhalen. Interessant. Sleutelwoorden: ivoor, rubber, ... Catherine vat het geringe belang van Stanley samen op minder dan een anderhalve pagina: op p. 58/59, lezen we waar anderen hem voor geweest waren, en waar hij de waarheid zoal geweld had aangedaan. Tijd voor een volgend hoofdstuk dus.

Over Joseph Conrad meer bepaald. Conrad is de verengelse naam van de Pool Jozef Teodor Konrad Korzeniowski. Gekend om zijn degelijk maar dikwijls wat moeilijk Engels, die ook gestalte gaf aan de *Heart of Darkness*, een als fictie verteld verhaal over Conrads tochten op de Kongorivier in dienst van een Brusselse koloniale onderneming. We komen te weten hoe Conrad zijn contract krijgt en er op uit mag. Bij het deel waar hij in de Theresianenstraat 8 zijn contract mag tekenen, en tevens een doktersvisite moest ondergaan, moest ik toch wel glimlachen. Immers, in 1979, toen ikzelf voor het eerst voor het ABOS (het Algemeen Bestuur voor OntwikkelingsSamenwerking lijk het ministerie voor ontwikkelingssamenwerking toen heette) mocht vertrekken, moest ik zelf daar om de hoek ook mijn medisch attest *comme quoi* dat ik *fit for service* was, halen. Ik moet er wel bij zeggen dat de behandelende dokter toen niet zo geschift overkwam als die die Conrad onder handen nam. En gelukkig maar. Uit de geciteerde fragmenten van de *Heart*, komt Conrad naar voren als een betrokken-empathisch iemand die de 'koloniale verschrikking' wellicht té goed onder woorden kon brengen. Zo zag hij hoe de spoorlijn vanuit Matadi werd aangelegd, en hoe vele zwarte arbeiders daar wegwijnden en hun dood vonden. De link met het volgende stukje, dat over Albert Thys, 'de vader van de eerste spoorlijn, Matadi – Kinshasa' ligt voor de hand. En het is in dit deel dat de vele trukken van Leopold II nog duidelijker belicht worden. Met name hoe onze koning het nodig vond om iedereen buiten spel te zetten en zelf de vele rijkdommen van de Kongo-Vrijstaat

te exploiteren en verhandelen. Thys kon er duidelijk niet mee lachen. Niet dat Thys zelf onbesproken bleef. We zijn inderdaad ondertussen geëvolueerd van een wat fragmentair handeldrijven-met... naar een goed-draaiende machinerie, die gebruik maakt van slaven (ook al hebben ze niet noodzakelijk die naam), en uitbuiting allerhande om winst te maken. Niettegenstaande alles, komt Thys toch wel redelijk positief uit dit verhaal. Zo begrijpt hij niet dat blanken er niet in slagen de zwarten als volwaardige medemensen te zien. Hij legt de fout voor dit onbegrip eerder bij de domheid van sommige blanken dan dat de Congolezen *Untermenschen* zouden zijn (Thys' brieven van 1887). Zoals eerder al aangegeven: racisme ontwikkelde zich maar langzamerhand. En een liberaal zoals Thijs kon redelijk veel begrip opbrengen voor wat er fout ging of beter kon, zonder gelijk de zwarte bevolking te blameren. De situatie begon slechts te escaleren toen rond 1892 de grote rubbermaatschappijen Abir en Anversoise werden opgericht. Zij werden dra berucht door het afhakken van handen, en hoofden. Daniel Vangroenweghes rood-rubberverhaal, dus.

Ondertussen zijn we aangekomen in 1898. En bij burgemeester Buls. En journalist Verhé.

Buls heeft zijn bedenkingen bij hoe een land zoals Kongo best gekoloniseerd wordt, maar uiteindelijk blijft hij loyaal aan Leopold II, die hij 'het beste vindt dat de Kongolezen kan overkomen (p. 113)', en lijkt hij niet onder de indruk van de vele verhalen over afgehakte handen en andere wreedheden die hij 'moet' gelezen en gekend hebben, en laat ze zonder commentaar passeren, ook al ziet hij in het paternalisme van de Belgische missionarissen toch de kiem van het racisme. Tja. Liever geeft hij zich over aan situatieschetsen. Buls' beschrijvingen van de Kongostroom tonen dat hij overweldigd is door de sfeer (en de schoonheid van de vrouwen), en ook dat de flora hem wel kan boeien: hij wordt bij momenten gewoon lyrisch, en we krijgen zelfs de Latijnse genusnamen geserveerd van *Hevea*, *Vahea* (ondertussen blijkbaar van naam veranderd) en *Landolphia*.

Verhé reist mee naar 'de Kongo' om er getuige te zijn van de opening van de spoorweg Matadi – Kinshasa. En hij vertelt een journalistiek verhaal vol verwondering en anekdotiek. Hij citeert zelfs Karel Miry, de Gentse toondichter van de Vlaamse Leeuw (die een gedenkplaat heeft in de Twaalfkameren te Gent en een borstbeeld op het Casinoplein; u ziet: hier vallen ook weetjes te sprokkelen): 'Weet ge wat het verschil is tussen die neger-tjes en ons? Die ventjes spelen buiten en wij.. spelen binnen'... En beschrijft er in weinig vleiende bewoordingen de lokale vrouwen, die hij, wel, lelijk vindt.

We eindigen met Maurice Calmeyn, een landbouwkundige. Die Kongo voor het eerst bezocht als jager, maar gelijk al kritiek had op het koloniale systeem. Die het land bereisde als een Kuifje *avant la lettre*, met zijn fox-terriër Patch! Zijn aanklachten tegen Leopold II zijn staalhard, zijn liefde voor Kongo aandoenlijk en passioneel. Uit wat hij schrijft, kan je hem als een anti-koloniaal milieu-activist bestempelen. Zijn kritische houding doet hem van het liberalisme naar het communisme muteren. Meestal zie je het omgekeerde met ouder wordende mensen. Als ik zijn afkeer voor de alcoholistische machtswellustige blanken verwoord zie, zie ik zo het Kongo van Jef Geeraerts terug. Geeraerts met zijn abjecte manier van paternalistisch omgaan met de zwarte medemens. Heb nooit

begrepen wat men zo goed vond aan dat proza, laat staan het beeld wat hij opriep over zijn Kongoverleden dat zich eenvoudig liet samenvatten als: neuken, zuipen en neuken. Toch? Nu, Leopold II wordt door Catherine bijna als een soort zetbaas gezien; de Belgische staat was volgens hem al vlug medeplichtig aan de wreedheden die meestal aan Leopold II worden toegeschreven. België was immers mede-investeerder, mede-vennoot, en dus mede-verantwoordelijke van wat er gebeurde, en dit ook al voor ons land Congo ten geschenke kreeg.

Catherine eindigt zijn historische bespiegeling met een, zeg maar zijn, visie op de opkomst van het racisme. Hij verwijst hiervoor naar de verschillende figuren die hij opvoerde in zijn boek. Om vervolgens op te roepen om de geschiedenis (van Congo) te dekoloniseren. En trekt hiervoor lijnen naar Palestina, waar hij al jaren voor (of tegen, al naargelang de positie die je inneemt) militeert. Op het einde van het boek geeft een 'wie is wie' bijlage een korte biografie van de verschillende protagonisten, gevolgd door illustratieverantwoording en korte bibliografie.

Samenvattend kan ik stellen dat die boek een schat aan informatie en duiding bevat. Op basis van een aantal *tableaux vivants*, de reisverhalen en geschriften van 8 protagonisten, krijgen we een bijzondere inkijk in wat er voor de Kongolese (of is het toch Congolese?) koloniale geschiedenis gebeurde in dit onmetelijke land. Fascinerend en heel informatief, en geschreven in een beklivende en meeslepende taal.

Patrick Van Damme

Laboratorium voor Tropische en Subtropische Landbouw en Etnobotanie, Universiteit Gent